

Sławomir H. Zaręba

Kultura religijna w przestrzeni prywatnej : internalizacja czy bagaż kulturowy?

Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne nr 6, 46-67

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sławomir H. Zaręba
Instytut Socjologii
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

KULTURA RELIGIJNA W PRZESTRZENI PRYWATNEJ. INTERNALIZACJA CZY BAGAŻ KULTUROWY?

Abstrakt: Zespół Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości, będący świadomy licznym zmian zachodzących w obrębie wielkiej metropolii jaką jest Warszawa podjął zagadnienie kultury religijnej jej mieszkańców. Stąd w niniejszym opracowaniu analizowane będą te dziedziny życia religijnego, które odnoszą się do życia prywatnego i rodzinnego mieszkańców Warszawy, w odróżnieniu od tych, które lokują się w przestrzeni publicznej, a którym zostanie poświęcone oddzielne opracowanie.

Słowa kluczowe: kultura, kultura religijna, zwyczaje religijne, praktyki religijne, Polski Pomiar Postaw i Wartości

WSTĘP

Z zagadnieniem kultury religijnej spotykamy się nie tylko w literaturze z zakresu historii czy etnografii, ale także w opracowaniach socjologicznych, w których oprócz bogatych i obszernych opisów zachowań religijnych, odnajdujemy również potwierdzające je wyniki badań empirycznych. W przeciwieństwie do obowiązkowych praktyk religijnych, które doczekały się już wnikliwych i wszechstronnych analiz, wciąż jeszcze zwyczaje, praktyki i związane z nimi obrzędy oraz rytuały - określane mianem pobożnościowych, a niekiedy nadobowiązkowych - ciągle jeszcze spychane są na margines tychże analiz, traktowane jako mniej ważne. A przecież na przestrzeni chociażby ostatnich kilkudziesięciu lat w ich obrębie mamy do czynienia ze swoistą dynamiką, której amplituda zależy od zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej. Dotyczy to zarówno tych mniej ważnych, lokalnych, można powiedzieć środowiskowych, co i tych związanych z głównymi świętami religijnymi. W jednym z opracowań encyklopedycznych czytamy, że „święty czas nie jest homogeniczny, zawiera okresy intensywne, naznaczone przez święta, powroty, cykliczne powtórzenia lub, wręcz przeciwnie, gwałtowne załamania, pojawienie się czegoś radykalnie nowego” (Encyklopedia religii świata 2002: 1953). Transformacja społeczeństw w kierunku nowoczesności, a następnie postnowoczesności, a więc jeszcze większej złożoności i dyferencjacji, prowadzi do sytuacji, w której ulega zmianie stosunek do tradycji i tego wszystkiego, co na nią się składa. Dotyczy to już nie tylko oceny instytucji świeckich, obowiązujących norm ale także zachowań religijnych, a przy tym systemów wartości o korzeniach chrześcijańskich. J. Mariański zauważa, że „w warunkach przemian społeczno-kulturowych praktyki i zwyczaje religijne ulegają społecznemu przewartościowaniu i kulturowej redefinicji. Wyraźnym przekształceniom ulegają zwyczaje i obrzędy ludowe, bezpośrednio lub pośrednio związane z rytuałami religijnymi” (Mariański 2001: 102).

Tak więc, od czasów S. Czarnowskiego czy Jana ST. Bystronia jedne zanikły zupełnie i pozostały już tylko we wspomnieniach starszego pokolenia, inne zatraciły swój pierwotny sens i

znaczenie, budząc dziś zdziwienie a niekiedy jedynie ciekawość młodszego pokolenia. Sam zaś proces zanikania jest zawsze długotrwały i przebiega z różnym nasileniem w zależności od środowiska i stopnia przywiązania do tradycji. Inaczej procesy te przebiegają w społeczności wiejskiej jeszcze inaczej wielkomijskiej. Wreszcie są i takie, które tak na trwale zapisały się w polskiej tradycji religijnej, że pozostały obecne zarówno w wielkich miastach jak i na wsiach, przypominając, czym żyli przodkowie i co wyznaczało rytm ich życia codziennego i świątecznego. Niewątpliwie na stosunek do nich w dużej mierze mają wpływ socjalizacja i proces wychowawczy młodszych pokoleń, transmisja międzypokoleniowa, a obecnie coraz bardziej migracja oraz elektroniczne nośniki informacji o zmieniającym się świecie. Dodatkowo, na terenach zurbanizowanych, uwarunkowany jest specyficznym sposobem życia, typowym dla miasta kształtowanym pod wpływem wspomnianej migracji oraz związanych z nim licznych form zawodowych prowadzących do specjalizacji w obrębie miejskiej struktury społecznej.

Polska tradycja, zwłaszcza ta religijna, ukształtowała się pod inspiracją chrześcijaństwa a religijne zwyczaje i praktyki przechodziły swoją ewolucję pod wpływem lokalnej inicjatywy bądź dyfuzji kulturowej. Kultura ludowa, opisywana przez etnografów, wraz z przepływem ludności wiejskiej do miast, zaczęła wpływać na postawy i zachowania mieszczaństwa. Obecna społeczność zurbanizowana, wielkomijska nie posiada już tak wielu bogatych w treści obrzędów i praktyk, zwłaszcza tych związanych z głównymi świętami religijnymi, spotykanych jeszcze dziś w niektórych regionach Polski. Wiadomo jednak, że i tam, a więc w społecznościach wiejskich czy małomiasteczkowych, nowoczesność zmienia styl i życie a wraz z nimi stosunek do wartości i symboli religijnych. Przed laty zwracali na to uwagę socjologowie i baczni obserwatorzy życia mieszkańców miast, zwłaszcza tych dużych. Na przykład Fr. Houtart pisał, że „życie miejskie trzeba ujmować jako pewien styl życia – *way of life*, bowiem w miastach istnieje specyficzny sposób życia, określony przez odrębne środowisko kulturowe. To środowisko, choć znajduje się w pełni rozwoju, zaciążyło już na koncepcji życia i sposobie myślenia ludzi” (Houtart 1962: 99). Pogląd ten podzielał W. Piwowarski, który badał wpływ procesu industrializacji na zachowania religijne mieszkańców miast. Według niego religijność miejska to społeczna forma religii występująca w środowisku miejskim będąca bardziej zróżnicowana niż społeczna forma religii występująca w środowisku wiejskim, zwłaszcza tradycyjnym (por. Piwowarski 1977:42).

Zespół Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości, będący świadomy licznych zmian zachodzących w obrębie wielkiej metropolii jaką jest Warszawa podjął zagadnienie kultury religijnej jej mieszkańców. Stąd w niniejszym opracowaniu analizowane będą te dziedziny życia religijnego, które odnoszą się do życia prywatnego i rodzinnego mieszkańców Warszawy, w odróżnieniu od tych, które lokują się w przestrzeni publicznej, a którym zostanie poświęcone oddzielne opracowanie. Jedno z zasadniczych ale i ogólnych pytań, jakie towarzyszyło zespołowi badawczemu, na etapie konceptualizacji zagadnień problemowych, brzmiało: jakie zwyczaje i praktyki religijne – wchodzące w obręb kultury religijnej – nadal pozostają obecne w życiu prywatnym respondentów? Wszak spotykamy je zarówno w kontekście głównych świąt religijnych, co i w zwykłym, ktoś by powiedział szarym dniu codziennym. Na koniec przybliżymy zbiorowość osób, która oficjalnie dystansuje się od religii bądź wprost ją odrzuca, a w której życiu codziennym wiele spośród tu analizowanych praktyk i zwyczajów religijnych wciąż pozostaje obecna.

KULTURA W OGÓLE A KULTURA RELIGIJNA

Z zagadnieniem kultury w ogóle, czy też z jej wieloma odmianami dotyczącymi specyficznych przejawów ludzkiej egzystencji spotykamy się w licznych publikacjach i opracowaniach naukowych, co świadczyć może o niegasnącym zainteresowaniu tą dziedziną. Związana z człowiekiem i jego działalnością od dawna – przynajmniej od czasów E. B. Tylora (1871) - budziła zainteresowanie zarówno antropologów, etnografów co i socjologów podejmujących trud jej zdefiniowania i określenia w sposób najbardziej precyzyjny i uniwersalny. Szczególne zasługi w dziedzinie usystematyzowania, a może raczej zebrania definicji kultury, mają amerykańscy uczeni - etnosocjolog i antropolog kulturowy A. L. Kroeber oraz etnograf i antropolog społeczny C. Kluckhohn - którzy zebrali ponad sto pięćdziesiąt takich definicji. Wszystkie proponowane definicje odpowiadały na ogólne pytanie, czym kultura jest i czego dotyczy, a przy tym każda z nich pozostawiała jakąś oddzielną propozycją badawczą. E. Nowicka w systematycznym wykładzie problemów antropologii kulturowej zauważa, że „zjawisko kultury jest wyjątkowo złożone, a poszczególne definicje ujmują zazwyczaj wybrane jego aspekty. Ponadto różne definicje kultury powstały na użytek odmiennych badań” (Nowicka 1997: 59). Ponad pół wieku temu J. St. Bystron, etnograf i socjolog, podejmował próbę jej zdefiniowania w pracach nad kulturą ludową ludu polskiego, gdy pisał że możemy rozpatrywać kulturę jako pewien historycznie wytworzony zespół treści kulturalnych, a tak postawione sformułowanie otwiera szerokie możliwości badawcze (por. Bystron 1947: 18).

Na gruncie współcześnie uprawianej socjologii definicje kultury konstruowane są w bardzo podobny sposób, kładąc głównie akcent na społeczną działalność człowieka, choć nie tylko. Przywołajmy tylko niektóre z nich. Na przykład w słowniku socjologicznym K. Olechnickiego i P. Załęckiego, oprócz ogólnej definicji pojęcia kultury, odnajdujemy aż dwadzieścia siedem definicji kultury z tzw. dopowiedzeniem czyli jej różnymi rodzajami. W sensie ogólnym dla tych autorów „kultura w najszerszym znaczeniu to ogół materialnych i nie materialnych wytworów człowieka, wszystko to, co nie powstało na drodze naturalnej, ale jest rezultatem działania ludzi – dzięki swoistym biologicznym i społecznym cechom gatunku ludzkiego i warunkom jego bytu. W Węższym znaczeniu – system wyuczonych, przekazywanych przez transmisję międzypokoleniową zobiektywizowanych wartości, norm, wzorów zachowań, idei oraz wierzeń, wyrażający się zarówno w materialnych, jak i nie materialnych wytworach, wspólnych dla danej zbiorowości społecznej na pewnym etapie jej historycznego rozwoju, wytworzonych w toku współżycia i współdziałania ludzi” (Olechnicki, Załęcki 1997: 106). W innych opracowaniach socjologicznych również nie brakuje prób definiowania kultury. Na przykład N. Goodmann uważa, że „kultura to wyuczone, społecznie przekazywane dziedzictwo wytworów, wiedzy, wierzeń, wartości i normatywnych oczekiwań, które zapewnia członkom danego społeczeństwa narzędzia do rozwiązywania pojawiających się problemów” (Goodmann 1997: 359). Dla J. Turnera kultura, to „systemy symboli, które ludzie tworzą i wykorzystują do kierowania zachowaniami, interakcjami i wzorami społecznej organizacji” (Turner 1998:256). Z kolei P. Sztompka uważa, że „kultura to całościowy sposób życia charakterystyczny dla danej zbiorowości, na który składa się wszystko to, co ludzie robią, myślą i posiadają jako członkowie społeczeństwa (wzory działania, myślenia i wyposażenia materialnego)” (Sztompka 2002: 255). Wreszcie dla B. Szackiej, kultura „oznacza wszystko, co jest stworzone przez człowieka, co jest przez niego nabywane przez uczenie się i przekazywane innym ludziom, a także następnym pokoleniom w drodze informacji pozagenetycznej” (Szacka 2003: 76). W końcu brytyjski socjolog

A. Giddens widzi ją jako „typowe dla danej grupy wartości, obrzędy i sposób życia” (Giddens 2007: 724).

Wśród licznych cech, przywołanych w powyższych definicjach kultury, ważne dla niniejszego opracowania są te, które zwracają uwagę na transmisję intergeneracyjną oraz jej aspekt symboliczny a tym samym ukierunkowanie na wierzenia i obrzędy i rytuały. Z tak poczynionych ogólnych opisów możemy przejść do szczegółowych, mianowicie kultury religijnej, która doczekała się również wielu definicji. Nie brak jednak - i warto o tym pamiętać - również krytycznych uwag na temat subdefinicji kultury. A. Kłoskowska zauważa krytycznie, że pod koniec XX wieku socjologiczne rozumienie kultury bywa sprowadzane do koncepcji właściwych dla badania szczegółowych dziedzin: języka, religii, nauki, literatury, sztuki, obyczajów co jest ze szkodą dla ogólnej refleksji nad kulturą (por. Kłoskowska 1999: 100). Nie mniej wciąż podejmowane są próby określenia, czym jest kultura religijna, jakie są jej przejawy i uwarunkowania. Na przykład J. Mariański, socjolog religii i moralności związany z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim podaje, że „kultura religijna odnosząca się do ucieleśnionego w symbolach wzoru znaczeń, systemu odziedziczonych wyobrażeń wyrażanych w symbolicznych formach, była przekazywana z pokolenia na pokolenie” (Mariański 2004: 226). U wspomnianych zaś powyżej K. Olechnickiego i P. Załęckiego odnajdujemy również definicję kultury w jej najwęższym znaczeniu, którzy widzą jako „system trwałych, autotelicznych wartości duchowych związanych ze sztuką, nauką, religią czy filozofią, tworzonych bezinteresownie, dla nich samych, ze względu na cele wyższe, a nie dla realizacji potrzeb materialnych” (Olechnicki, Załęcki 1997: 106). Możemy zatem przyjąć, że kultura religijna to system znaczeń, któremu socjologowie nadają specyficzny i autonomiczny wymiar, widząc w niej obszar zawężony do określonych zjawisk wynikających z religii.

W opracowaniu ujmującym kulturę religijną w kontekście religijności i jej operacjonalizacji - autorstwa W. Piwowarskiego i W. Zdaniewicza - odnajdujemy natomiast pogląd głoszący, że z kulturą religijną łączą się parametry intelektualny i wierzeniowy, gdyż dotyczą wartości, wierzeń i symboli religijnych, a gdy chodzi o zachowania wynikające z kultury religijnej, autorzy ci zwracają uwagę na praktyki religijne, zwłaszcza te nadobowiązkowe, które stanowią specyfikę polskiej religijności (Piwowarski, Zdaniewicz 1998: 313-314). Rozwinięcie tego poglądu odnajdujemy u M. Sroczyńskiej dopowiadającej, że „powtarzające się praktyki i stereotypowe wyobrażenia religijne tworzą w odniesieniu do jakiejś zbiorowości system kultury religijnej i jej społecznych konsekwencji, co odpowiada kategorii <<religijności>> w praktycznym tego słowa znaczeniu. Pozostaje ona w ścisłej zależności od zainteresowań poznawczych, zawodowych i ludycznych osób wierzących (...). W innym miejscu dokonuje ona jeszcze większego doprecyzowania mówiąc, iż „kultura religijna stanowi wzór odpowiadający na pytanie, jak wyznawać daną religię” (Sroczyńska 2000: 254). Z kolei polski socjolog religii i młodzieży J. Baniak, powołując się na ustalenia W. Piwowarskiego - dodaje, że „Kultura religijna jest składnikiem modelu wielowymiarowego, który informuje o rzeczywistych przejawach religijności ludzi. Tak szeroko pojęta kultura religijna wyraża się w kilku parametrach i kilkudziesięciu wskaźnikach” (Baniak 2004: 212).

Kultura - a w jej ramach kultura religijna - pozostaje zatem wyłącznie cechą ludzką, jest nieustannie tworzona, ulega zmianom i podlega rozwojowi, a jednocześnie staje się dziedzictwem danej lokalnej zbiorowości czy też narodu. Tym samym posiada charakter dynamiczny na co zwracał uwagę przed wieloma laty wspomniany już J. St. Bystron, który pisał: „Kultura nie jest czymś zamkniętym, gotowym, nie zmiennym, lecz życie jej jest ruchem, jest ciągłą twórczością

wszystkich jej współuczestników. Nie można się spodziewać, że kultura raz stworzona tym samym już przez dłuższy czas istnieje; kultura musi być podtrzymywana ciągłym wysiłkiem twórczym. Im większy jest ten wysiłek, im więcej osób w nim udział bierze, tym ta kultura jest silniejsza i bardziej wartościowa” (Bystroń 1947: 442).

Na użytek niniejszego opracowania zostanie przyjęta propozycja M. Sroczyńskiej, według której „kultura religijna to podzielany i realizowany w określonej zbiorowości układ wartości, legitymizacji, zachowań religijnych oraz powiązanych z nimi wzorów wychowawczych i obyczajowych, wynikający z rozróżnienia rzeczywistości empirycznej i pozaempirycznej” (cyt. za Baniak 2004: 212-213). Przyjmując taką definicję, jako propozycję badawczą, zbudowano moduł zatytułowany kultura religijna, który zawarto w narzędziu badawczym badania Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości 2009. Moduł ów zawierał w sumie 16 pytań, wśród których znajdowały się te dotyczące praktyk i zwyczajów związanych ze świętami religijnymi, zachowań i postanowień w okresie Wielkiego Postu, udziału w rekolekcjach, uczęszczania do kościołów spoza swojej parafii, wyboru miejsca spowiadania, a także praktyki zamawiania intencji mszalnych oraz poglądów mieszkańców Warszawy na temat pochówku. Zawarty tu indeks pytań miał na celu rozpoznanie aktualnych postaw mieszkańców tej największej aglomeracji w Polsce, a przy tym zdiagnozowanie miejsca treści religijnych w ich przestrzeni życia prywatnego. Już na etapie konceptualizacji sformułowana została teza mówiąca, że wśród mieszkańców Warszawy zwyczaje i praktyki religijne pozostają obiektywnym składnikiem kultury i jako takie są przekazywane już na początkowym etapie procesu socjalizacji. Jednocześnie uznano, że środowisko silnie zurbanizowane nie sprzyja pielęgnowaniu praktyk i zwyczajów religijnych. Weryfikację tej tezy podejmujemy przy wykorzystaniu materiału empirycznego uzyskanego w toku przeprowadzonych wywiadów.

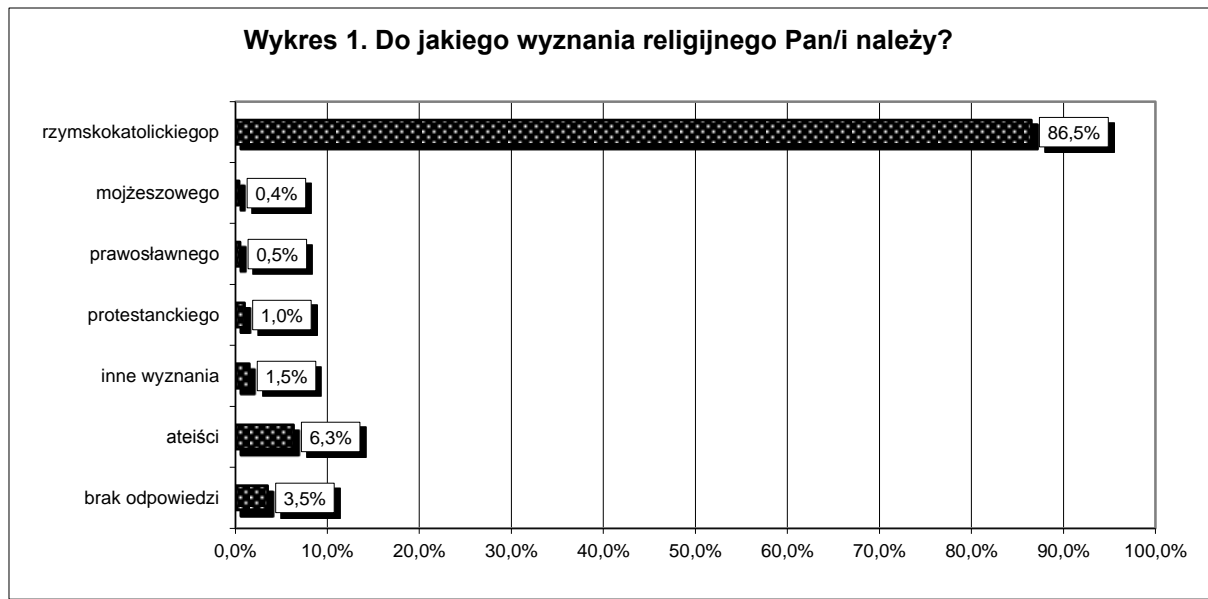
ZWYCZAJE I PRAKTYKI RELIGIJNE JEDNYM Z PRZEJAWÓW POBOŻNOŚCI

Jednym z przejawów prywatnej religijności jest kultywowanie nadobowiązkowych praktyk i zwyczajów religijnych, które nie wynikają wprost z doktryny religijnej. Ukształtowane przez stulecia, na trwałe wpisały się w życie społeczeństw chrześcijańskich, stając się elementem lokalnej kultury, określanej w literaturze mianem kultury ludowej. Z zachowaniami religijnymi tego typu spotykamy się niemal we wszystkich religiach na świecie, co do których bywa bardzo silne przywiązanie, gdyż odpowiadają na potrzeby i oczekiwania wiernych. Wszystkie one „są w pewnym sensie także formą aktywności kulturalnej i uczestnictwa w kulturze” (Świątkiewicz 2009: 232). W połączeniu niekiedy z rytuałami świeckimi współtworzą kulturę religijno-świecką. Przykładami są lokalne jubileusze, dni pamięci związane z wydarzeniami historycznymi oraz pamięcią o osobach zasłużonych. Równie, a może jeszcze bardziej wymowne są praktyki i zwyczaje związane z głównymi świętami religijnymi. Jedne z nich mają charakter periodyczny i pojawiają się raz na kilka lat (np. tzw. misje parafialne) inne cyklicznie powtarzają się w poszczególnych porach roku (np. odpust parafialny, dożynki). Wiele z nich wynika najczęściej z kalendarza liturgicznego angażując i integrując wówczas miejscową społeczność. Mimo że ich zasięg przestrzegania może być bądź to tylko lokalny bądź ogólnonarodowy wszystkie stają się komponentem tradycji religijnej i „przeważnie łączą różne wartości w liturgicznych kalendarzach, które nadają rytm życiu wiernych i nakazują wykonywanie pewnych czynności” (Encyklopedia religii świata 2020: 1953).

Polski socjolog W. Świątkiewicz pisze, że w warunkach polskich religia i praktyki religijne są swoiście pojmowaną kulturą powinnością, elementem więzi rodzinnej, odświętnym i ceremonialnym stylem życia, a nawet ważnym segmentem rytmów życia codziennego. (...) Wpisane w tradycje kulturowe społeczności stanowią też jeden z czynników najsilniej stabilizujących między pokoleniowy przekaz wzorów religijności (por. Świątkiewicz 2009: 233). Pogląd ten potwierdzają również inni badacze polskiej religijności, a wśród nich wspomniany już J. Mariański, który zwraca uwagę na twórczy charakter religijnej kultury ludowej, tak by łączyła ona tradycyjne wartości religijne z wartościami nowoczesnego społeczeństwa (por. Mariański, 2001: 115). Stanowisko to wydaje się być szczególnie trafne w dobie powszechnej dyfuzji kulturowej i swobodnych procesów migracji w tzw. społeczeństwach otwartych. A. Giddens powie o przemieszczaniu etnicznym i kulturowym, widząc w nim aspekt społeczeństwa kosmopolitycznego (por. Giddens 2007: 301) niosącego przecież zagrożenia dla kultury religijnej w przypadku społeczności homogenicznej wyznaniowo.

W wielkich aglomeracjach miejskich mamy do czynienia ze zderzaniem się rodzimej tradycji o korzeniach ludowych z tą kształtowaną w środowisku zurbanizowanym. Owe procesy prowadzą do swoistego synkretyzmu kultur, co kształtuje nową tożsamość i społeczną i kulturową. Tradycyjna ortodoksja religijna, wroga wprowadzaniu jakichkolwiek zmian w obrębie kultury religijnej, zaczyna ustępować miejsca heterodoksji, kształtując mniejszą wrażliwość religijno-obyczajową. Na tym gruncie łatwiej przychodzi mieszać się samym religiom i związanymi z nimi praktykom i zwyczajom religijnym. Można zatem powiedzieć, iż w miastach nowoczesnych kształtuje się mniej ortodoksyjna świadomość religijna, większa otwartość i przychylność społeczna na religijne nowinki. Już w latach sześćdziesiątych zaczęto zauważać, że na terenie zurbanizowanym koncentrują się czynniki zagrażające wierze, czynniki natury politycznej, ideologicznej i społecznej a zanik obyczajów religijnych, związanych z religią nieomal naturalną, jest również zjawiskiem typowym dla środowiska miejskiego (por. Houtart 1962: 106). Życie miejskie zdaje się sprzyjać dekompozycji kalendarza praktyk i zwyczajów religijnych. Mamy tu do czynienia z redefinicją bądź też odrzucaniem niektórych z nich, zwłaszcza tam, gdzie zanika przekaz werbalny związany z zastępowalnością pokoleń a pozostaje jedynie umowny i swobodny wybór sposobów świętowania.

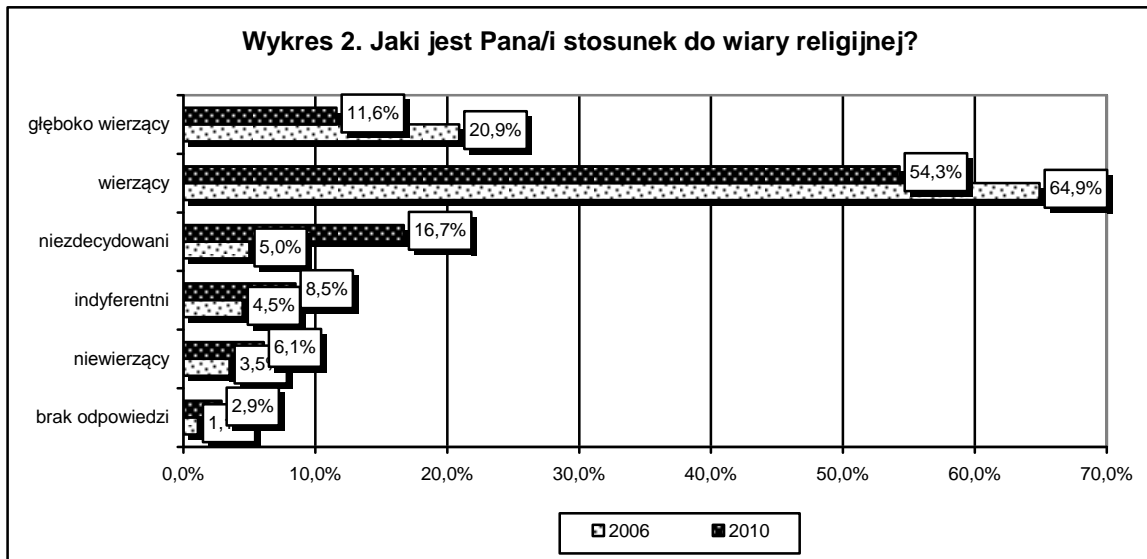
Przechodząc do diagnozy kultury religijnej mieszkańców Warszawy już na samym wstępie odnieśmy się do wstępnych identyfikacji wyznaniowych i religijnych. Za taką wstępną miarą, charakteryzującą badaną populację uznano autodeklarację wyznania religijnego. Zebrany materiał empiryczny ujawnia, że do wyznania rzymskokatolickiego przyznaje się 86,5% ogółu badanych, prawosławnego 0,5%, protestanckiego 1,0%, mojżeszowego 0,4%, a do innych wyznań 1,5% badanych. Ateizm zadeklarowało 6,3% ogółu badanych zaś 3,5% spośród nich odmówiło odpowiedzi (wykres 1). Już na tej podstawie możemy powiedzieć, że 88% mieszkańców stolicy to chrześcijanie, przy czym dominują tu zdecydowanie wyznawcy kościoła rzymskokatolickiego.

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania PPPiW 2010.

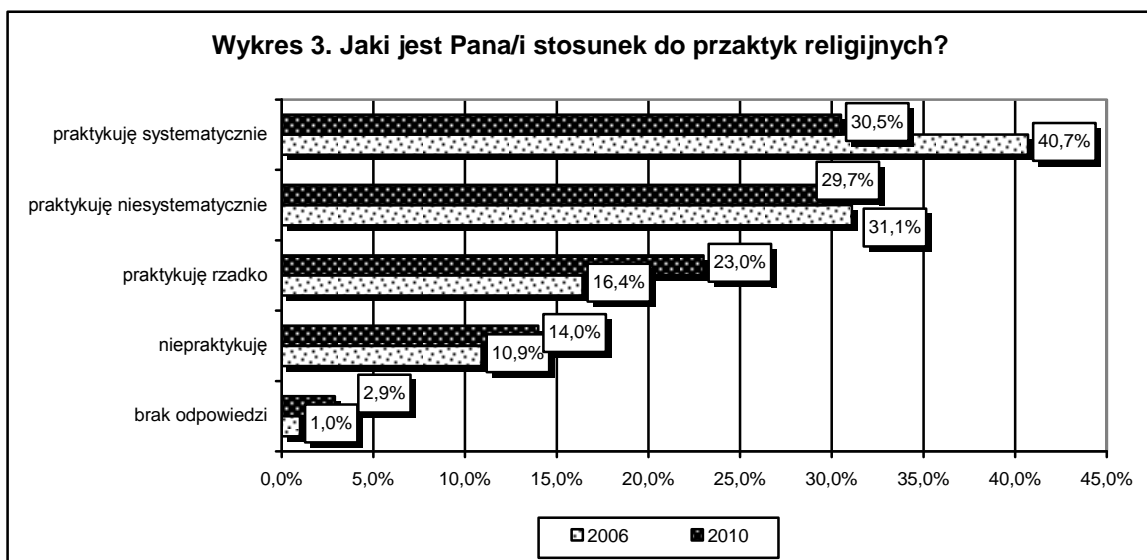
Również wstępnymi miarami - ale już religijności - jest stosunek do wiary oraz praktyk religijnych. Te dwa wstępne pytania są o tyle ważne, o ile posiadają związek z omawianymi tu praktykami i zwyczajami religijnymi. Na wykresach 2 i 3 zobrazowano deklaracje respondentów, gdzie najwięcej jest osób bądź to głęboko wierzących (11,6%) bądź wierzących (54,3%), których łączny odsetek wynosi 65,9% wobec 16,7% niezdecydowanych, ale przywiązanych do wiary religijnej oraz 8,5% obojętnych religijnie. Jednocześnie badanie ujawniło, że 6,1% określa się jako niewierzący. Brak odpowiedzi wyniósł 2,9% ogółu badanych. Z kolei ze względu na stosunek do praktyk religijnych – bliżej nieokreślonych w swej formie i rodzaju - najliczniejszą zbiorowość stanowili bądź to praktykujący systematycznie (30,5%) bądź praktykujący niesystematycznie (29,7%), których łączny odsetek wyniósł 60,2% ogółu badanych. Pozostali, to praktykujący rzadko (23,0%), niepraktykujący (14,0%) oraz osoby, które nie udzieliły odpowiedzi (2,9%).

W zestawieniu z wynikami badania z roku 2006 widać wyraźnie, że na poziomie autodeklaracji wiary i praktyk religijnych doszło w ciągu zaledwie czterech lat do znacznych zmian¹. Wierzących i głęboko wierzących było 85,8% zaś praktykujących systematycznie i praktykujących niesystematycznie 71,8% ogółu badanych. Jednocześnie do wyznania rzymskokatolickiego przyznawało się 93% badanych (Zaręba 2007: 43).

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania PPPiW 2010 za rok 2006: Zaręba 2007

Uzyskany rozkład odpowiedzi z aktualnych badań socjologicznych, jak również porównanie wyników z tymi sprzed czterech lat pokazuje, że Warszawa jest społecznością dynamicznych zmian postaw również w obszarze religijnych postaw. W ciągu minionych czterech lat obniżył się zarówno odsetek osób głęboko wierzących jak i wierzących przy równoczesnym wzroście odsetka osób wybierających odpowiedzi od niezdecydowanych do niewierzących. Można to interpretować zarówno jako wzrost stopnia krytycznej refleksji nad swoją religijnością, jak również wzrastającym dystansem do wiary religijnej jako wartości. Podobna tendencja zmian ujawnia się w przypadku praktyk religijnych, gdzie maleje systematyczność a wzrasta selektywność i odrzucenie (Wykres 3).

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania PPPiW 2010 za rok 2006: S. H. Zaręba 2007

Na osobną uwagę zasługuje tu łączny odsetek osób indyferentnych religijnie i niewierzących, który obecnie wzrósł o 6,6 p% w stosunku do roku 2006 (2006 – 8%, 2010 – 14,6%). Podobnie wzrost liczby osób praktykujących rzadko i niepraktykujących. Spadki w tych

aspektach religijności nie muszą przekładać się na kultywowanie praktyk i zwyczajów religijnych w życiu prywatnym.

Przejdźmy zatem do praktyk i zwyczajów religijnych wchodzących w obręb kultury religijnej, choć socjologowie uważają, że „nie wszystkie składniki kultury religijnej ujawniają się w religii i religijności. W kulturze religijnej są też elementy niereligijne, typowo świeckie, choć trudno je wyłączyć z jej struktury. (...) Wzór wieczerzy wigilijnej czy wzór śniadania wielkanocnego należą do ważnych składników kultury religijnej Polaków, a jednocześnie nie stanowią o treści religii i o ich religijności; bardziej są one elementami polskiej tradycji chrześcijańskiej, akceptowanej też przez ludzi niereligijnych” (Baniak 2004: 212).

W tabeli 1 zamieszczono rozkład odpowiedzi na pytanie: *Które z wymienionych praktyk i zwyczajów religijnych związanych ze świętami religijnymi przestrzega Pan(i) w swoim życiu?* Głównie chodzi tu o te spośród praktyk i zwyczajów religijnych, które są całościowo bądź tylko częściowo związane z tradycją świąt Bożego Narodzenia czy Wielkanocy.

Uzyskany materiał empiryczny pokazuje, że w czołówce zwyczajów religijnych pozostają: śniadanie wielkanocne spożywane w gronie rodzinnym (94%), pozostawianie wolnego, pustego nakrycia na stole wigilijnym (84,1%) oraz zaopatrywanie się w opłatek wigilijny w kościele (81,3%). Ze względu na uwzględnione w badaniu cechy społeczno-demograficzne, deklaracje takie składają częściej kobiety, osoby w wieku emerytalnym i przede wszystkim respondenci określający się bądź to jako wierzący bądź głęboko wierzący.

Z kolei, gdy chodzi o pozostałe praktyki i zwyczaje religijne na uwagę zasługuje porównanie uczestnictwa we mszach św. związanych z Bożym Narodzeniem i Wielkanocą. Więcej mieszkańców Warszawy idzie na pasterkę bożonarodzeniową (59,2%) niż rezurekcję w pierwszy dzień świąt wielkanocnych (50,4%), przy czym w obu przypadkach znacznie częściej są to kobiety, osoby w wieku emerytalnym, respondenci z wykształceniem podstawowym bądź zasadniczym zawodowym, urzędnicy a niekiedy kupcy i przedsiębiorcy. W obu przypadkach osoby uważające się za wierzące i głęboko wierzące deklarują swoją obecność w tych dniach w kościele. Trzeba jednak zaznaczyć, że już od lat rezurekcja finalizuje Wigilię Paschalną w sobotę i wielu katolików nie uczestniczy w niej wcześniej rano w niedzielę. Ta tradycja mogła też zaważyć na uzyskanych wynikach.

Ze świętami Bożego Narodzenia związany jest też zwyczaj uczęszczania w okresie Adwentu na wczesnoporanne msze św. zwane Roratami. Tylko 16,3% ogółu badanych deklaruje taki udział, przy czym są to głównie kobiety, osoby w wieku emerytalnym, respondenci z wykształceniem podstawowym, osoby nie uważające się za inteligencję oraz głęboko wierzący. Wyniki zawarte w tabeli 1 uprawniają do stwierdzenia, że zwyczaj ten wśród młodego pokolenia, zwłaszcza w wieku 18-34 lata, jest słabo znany a tym samym niepraktykowany.

Spośród pozostałych zwyczajów i praktyk religijnych nawiązujących do świąt Wielkanocy widać wyraźnie, że zakaz unikania w okresie Wielkiego Postu rozrywek i zabaw (np. w dyskotekach) nie jest już tak przestrzegany. Tylko co drugi badany jest przeciwny (52,5%) zabawom w tym czasie, przy czym większą powściągliwość wykazują tu mężczyźni, osoby w wieku emerytalnym, badani z wykształceniem zasadniczym zawodowym, urzędnicy oraz respondenci przywiązani do wiary religijnej. Także zwyczaj nawiedzania Grobu Pańskiego w Wielką Sobotę w warszawskich kościołach nie należy do powszechnych. 41,4% badanych przyznaje, że jest w tym dniu w kościele i najprawdopodobniej łączy ten zwyczaj z poświęceniem pokarmów. Są to najczęściej kobiety, osoby w wieku 65 lat i więcej, respondenci z wykształceniem podstawowym, urzędnicy i robotnicy oraz osoby głęboko wierzące.

Na uwagę zasługuje również zwyczaj malowania pisanek, który to zwyczaj bardziej przestrzegany jest przez kobiety, młodszych respondentów (np. 18-24 lata), osoby z wykształceniem wyższym, urzędników i głęboko wierzących bądź wierzących.

Postanowienie zmiany swojego dotychczasowego życia łączy się z praktyką uczestniczenia w rekolekcjach, zwłaszcza tych poprzedzających główne święta religijne. Najczęściej te nauki przygotowujące wiernych do głębszego przeżywania świąt gromadzą znacznie więcej osób w kościołach niż w okresie poza świątecznym. Wśród wiernych znajdują się też osoby, które preferują rekolekcje specjalistyczne, biorąc w nich udział poza swoim miejscem zamieszkania. Rekolekcje należą do permanentnej socjalizacji religijnej, dzięki której nabywa się zespołu cech, mających wpływ na dalsze postępowanie religijne. Pojmowana jako zorganizowany zespół bezpośrednich działań, którymi posługuje się instytucja o charakterze religijnym w celu kształtowania świadomości jednostki i regul jej postępowania (por. Zaręba 2004: 270 i 272).

Mimo że rekolekcje należą do praktyk religijnych nadobowiązkowych, to również charakteryzują życie religijne mieszkańców Warszawy. Uznano więc za wskazane rozpoznanie ich popularności wśród badanych. Chodziło zwłaszcza o te poprzedzające główne święta religijne, mianowicie Boże Narodzenie i Wielkanoc. I tu na pytanie *Czy bierze Pan/i regularnie udział w rekolekcjach?* respondenci wskazywali najczęściej rekolekcje wielkopostne (35,4%) i adwentowe (32,3%). Kolejne wskazania dotyczyły rekolekcji wyjazdowych (4,2%), specjalistycznych (2,9%) i ignacjańskich (2,0%). Korelacja uczestnictwa w rekolekcjach wielkopostnych (RWP) i adwentowych (RA) z podstawowymi cechami społeczno-demograficznymi badanych pokazała, że najczęściej udział w nich deklarowano wśród takich kategorii, jak:

- głęboko wierzący (RWP – 74,4%; RA – 73,6%),
- osoby w wieku 65 i więcej lat (RWP – 52,6%; RA – 52,0%),
- urzędnicy (RWP – 44,4%; RA – 40,1%),
- respondenci z wykształceniem podstawowym (RWP – 41,9%; RA – 43,5%),
- kobiety (RWP – 42,1%; RA – 38,8%).

Inne pytanie miało na celu poznanie postaw mieszkańców Warszawy w okresie przygotowywania się do świąt Wielkanocy. Na pytanie, czy w okresie Wielkiego Postu bardziej przestrzegają takich praktyk, jak: 1) wspieranie potrzebujących; 2) post w piątek; 3) częstsza niż zwykle modlitwa osobista; 4) postanowienia rzucania nalogów, uzyskano wśród badanych następujące odsetki wskazań (łącznie: zdecydowanie tak i raczej tak), które kształtują się odpowiednio: 32,6%; 49,4%; 30,2%; 32,1%. Widzimy zatem, że najczęściej przestrzegany jest post w każdy piątek, najrzadziej zaś częstsza modlitwa. Korelacja poszczególnych praktyk wielkopostnych z podstawowymi cechami społeczno-demograficznymi badanych pokazała tym razem, że częściej:

- wspierają finansowo ludzi ubogich materialnie głęboko wierzący (61,6%), osoby w wieku emerytalnym (46,3%), urzędnicy (39,6%), kobiety (35,6%), osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym (29,9%);
- przestrzegają post w piątek głęboko wierzący (80,8%), osoby w wieku emerytalnym (68%), urzędnicy (61%), respondenci z wykształceniem podstawowym (59,7%), kobiety (53,8%);
- częściej się modlą głęboko wierzący (74,4%), osoby w wieku emerytalnym (52%), respondenci z wykształceniem podstawowym (48,4%), robotnicy (38,2%), kobiety (34,7%);

Tabela 1. Przestrzeganie praktyk i zwyczajów religijnych związanych ze świętami religijnymi według cech społeczno-demograficznych (w %).

Cechy społeczno-demograficzne	Kategorie odpowiedzi																	
	Wspólne śniadanie wielkanocne w gronie rodzinnym		Pozostawienie wolnego nakrycia na stole wigilijnym		Zaopatrywanie się w opłatek na Boże Narodzenie w kościele		Malowanie pisanek		Udział w pasterce przed Bożym Narodzeniem		Nie uczestniczenie w okresie Wielkiego Postu w zabawach, dyskotekach		Udział w rezurekcji (Wielkanoc)		Nawiedzenie Grobu Pańskiego w warszawskich kościołach w Wielką Sobotę		Uczęszczanie na Roraty w okresie Adwentu z zapaloną lampką	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
Ogółem	94,0	4,4	84,1	14,0	81,3	16,7	61,4	36,8	59,2	37,5	52,5	43,7	50,4	46,7	41,4	55,2	16,3	80,2
Płeć																		
Mężczyźni	94,3	4,0	81,8	16,4	77,3	21,3	53,8	44,7	54,3	42,9	55,8	40,4	45,5	52,2	33,8	63,4	13,2	83,8
Kobiety	93,8	4,6	86,1	12,0	84,7	12,9	67,9	30,2	63,4	33,0	48,6	47,8	54,5	42,3	47,9	48,3	18,9	77,3
Wiek																		
18-24 lat	95,8	3,6	81,3	18,1	75,3	24,1	64,5	35,5	63,3	35,5	35,5	62,7	49,4	50,6	24,7	72,3	7,2	91,6
25-34 lat	96,3	2,9	83,3	15,5	78,8	20,0	62,9	35,9	55,9	41,6	40,4	56,7	42,4	55,5	32,7	65,3	7,8	89,8
35-49 lat	91,9	6,3	82,5	15,2	79,8	17,9	64,1	34,5	53,4	43,0	52,5	43,5	48,0	48,9	34,5	61,4	13,9	83,0
50-64 lat	94,1	4,1	85,6	12,2	84,1	13,3	59,6	38,9	61,9	33,7	64,8	30,7	52,2	43,3	51,9	44,1	21,5	73,7
Powyżej 65 lat	91,4	5,1	87,4	9,1	88,6	8,0	55,4	38,9	63,4	32,0	66,9	27,4	62,9	32,6	62,3	33,7	32,0	62,3
Wykształcenie																		
Podstawowe	93,5	4,8	83,9	12,9	80,6	17,7	59,7	38,7	62,9	35,5	46,8	48,4	53,2	45,2	46,8	51,6	33,9	62,9
Zasadnicze Zawodowe	93,2	4,7	86,9	11,0	82,2	15,2	53,4	44,5	60,2	36,6	60,7	34,0	56,0	40,3	38,2	57,6	20,9	74,9
Średnie	94,3	4,1	81,9	16,5	81,9	16,5	63,2	35,0	62,8	33,5	53,5	43,7	51,8	45,3	42,7	53,7	15,9	81,1
Pomaturalne i wyższe	94,3	4,5	85,8	12,3	80,1	17,8	63,9	34,9	52,7	44,3	47,6	48,5	44,6	52,7	40,4	56,9	11,1	85,2
Status społeczno-zawodowy																		
Inteligencja	93,4	5,3	85,5	12,3	79,7	17,6	61,2	36,6	52,4	45,4	53,7	42,3	42,3	54,6	44,9	51,5	11,5	84,6
Robotnicy	94,4	4,2	87,5	10,4	86,1	12,5	52,1	45,8	60,4	37,5	62,5	32,6	52,1	45,8	46,5	51,4	19,4	76,4

Tabela 1. C.D. Przestrzeganie praktyk i zwyczajów religijnych związanych ze świętami religijnymi według cech społeczno-demograficznych (w %).

Cechy społeczno-demograficzne	Kategorie odpowiedzi																	
	Wspólne śniadanie wielkanocne w gronie rodzinnym		Pozostawienie wolnego nakrycia na stole wigilijnym		Zaopatrywanie się w opłatek na Boże Narodzenie w kościele		Malowanie pisanek		Udział w pasterce przed Bożym Narodzeniem		Nie uczestniczenie w okresie Wielkiego Postu w zabawach, dyskotekach		Udział w rezurekcji (Wielkanoc)		Nawiedzanie Grobu Pańskiego w warszawskich kościołach w Wielką Sobotę		Uczęszczanie na Roraty w okresie Adwentu z zapaloną lampką	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
Kupcy i przedsiębiorcy	90,3	6,3	82,6	13,9	75,7	20,1	57,6	40,3	58,3	33,3	50,7	44,4	55,6	37,5	39,6	52,1	20,1	74,3
Urzednicy	96,3	3,2	86,1	13,9	87,2	12,3	69,0	30,5	64,2	32,6	64,7	34,8	55,6	42,2	47,1	51,9	18,2	78,6
Stosunek do wiary religijnej																		
Głęboko wierzący	94,4	4,8	88,0	10,4	90,4	8,8	75,6	24,8	84,0	14,4	82,4	16,0	81,6	15,2	65,6	30,4	48,8	47,2
Wierzący	97,1	1,7	88,9	9,7	90,8	8,0	63,8	34,8	71,5	25,6	62,5	34,0	59,4	37,9	48,8	48,1	17,2	80,0
Niezdecydowany	96,1	3,9	88,3	11,1	81,1	17,2	66,7	32,8	46,1	51,7	38,9	59,4	37,8	61,7	30,6	68,9	5,0	92,8
Obojętny	84,8	10,9	65,2	29,3	51,1	43,5	40,2	56,5	22,8	70,7	16,3	76,1	15,2	79,3	8,7	83,7	3,3	90,2
Niewierzący	81,8	16,7	57,6	42,4	36,4	62,1	43,9	54,5	4,5	95,5	10,6	86,4	3,0	97,0	15,2	84,8	-	100,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badania PPPiW 2010. Uwaga: w tabeli nie uwzględniono braków odpowiedzi

- podejmują postanowienia rzucenia nałogu głęboko wierzący (56,8%), urzędnicy (40,6%), osoby w wieku emerytalnym (36,6%), respondenci z wykształceniem wyższym (32,9%), kobiety (36,3%).

Z powyższych danych empirycznych widać, iż Warszawiacy głęboko wierzący deklarują Przestrzeganie wszystkich wymienionych praktyk wielkopostnych. Interesujące jest to, że mężczyźni, respondenci młodzi oraz w średnim wieku, inteligencja oraz niezdecydowani religijnie zdają się nie pamiętać o praktykach poprzedzających święta Wielkanocy.

Obok praktyk i zwyczajów religijnych związanych z głównymi świętami religijnymi istnieją również i takie, które informują – choć nie wszystkie wprost - o życiu religijnym i potrzebie bliższego kontaktu z samą instytucją religijną. Przykładami takich postaw może być wieszanie symboli religijnych w domu, spotkanie z osobą duchowną, święcenie samochodu itp. świadczące o żywotności religijnej. W tabeli 2 zamieszczono rozkład odpowiedzi na pytanie: *Które z wymienionych praktyk i zwyczajów religijnych niezwiązanych ze świętami religijnymi przestrzega Pan(i) w swoim życiu?*, gdzie zamieszczono sześć spośród nich według częstości wskazań.

Najbardziej popularnym spośród przedstawionych do wyboru zwyczajów religijnych jest zwyczaj przyjmowania księdza po kołędzie (76,6%), o którym E. Firlit pisze, że „jest jednym z empiryczno-definicyjnych wskaźników więzi ludności z parafią” (Firlit 1998: 125). Zauważa również dalej, że „w parafiach wielkowiejskich przebieg kołеды ma często charakter głównie urzędowy i mimo bezpośredniego kontaktu «twarzą w twarz» nie staje się podstawą styczności osobowej pomiędzy kapłanem a odwiedzanymi parafianami, lecz pozostaje stycznością społeczną o charakterze «rzeczowym» (tamże: 127). Równie często deklarowany jest zwyczaj wieszania symboli religijnych w domu (75,6%) i już nieco rzadziej przygotowywania przyjęcia dla osób biorących udział w pogrzebie (70,5%). Co drugi badany (50,5%) przyznaje się do noszenia symboli religijnych na sobie, co czwarty (27%) święci swój samochód a co piąty (19,8%) wstępuje na modlitwę do kościoła w drodze do domu, pracy lub szkoły.

Korelacja pierwszych trzech praktyk z podstawowymi cechami społeczno-demograficznymi badanych pokazała, że relatywnie najczęściej pamiętają o nich takie kategorie mieszkańców Warszawy, jak: kobiety, osoby w wieku emerytalnym, respondenci z wykształceniem zasadniczym zawodowym, robotnicy i bądź to głęboko wierzący bądź wierzący. Warto przy tym podkreślić znaczne różnice zachodzące pomiędzy inteligencją a robotnikami, gdzie ci pierwsi charakteryzują się postawami dystansu i powściągliwości wobec tych praktyk i zwyczajów ci drudzy zaś większą otwartością na nie.

Tabela 2. Przestrzeganie praktyk i zwyczajów religijnych niezwiązanych ze świętami religijnymi według cech społeczno-demograficznych (w %).

Cechy społeczno-demograficzne	Kategorie odpowiedzi											
	Przyjmowanie księdza po kołędzie		Wieszanie symboli religijnych w domu		Organizowanie przyjęcia po pogrzebie		Noszenie na sobie symboli religijnych		Poświęcenie samochodu		Wstępowanie do kościoła w drodze do domu, do pracy, do szkoły, itp.	
	1		2		3		4		5		6	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
Ogółem	76,6	20,1	75,6	22,2	70,5	25,0	50,5	46,6	27,0	67,8	19,8	76,9
Płeć												
Mężczyźni	74,7	23,3	72,9	25,3	69,8	25,9	44,7	53,4	28,3	67,4	12,8	84,0
Kobiety	78,4	17,5	78,0	19,8	71,3	24,2	55,3	41,1	26,1	68,0	25,8	71,3
Wiek												
18-24 lat	72,9	25,3	68,1	31,9	69,9	26,5	45,8	53,0	21,7	72,9	9,0	90,4
25-34 lat	70,6	24,9	67,8	29,8	68,2	27,3	44,1	53,5	22,0	74,7	11,8	85,7
35-49 lat	73,5	22,9	71,3	26,9	66,8	27,4	45,3	52,9	28,7	65,5	15,2	82,5
50-64 lat	81,5	16,7	82,2	16,3	73,0	24,4	55,6	41,9	34,1	61,5	26,3	70,0
Powyżej 65 lat	84,6	10,3	88,6	5,7	75,4	17,7	62,9	29,7	26,3	65,7	37,1	55,4
Wykształcenie												
Podstawowe	79,0	19,4	80,6	17,7	67,7	30,6	61,3	37,1	21,0	74,2	21,0	77,4
Zasad. Zawodowe	84,3	13,1	85,9	12,0	74,3	22,5	58,1	39,3	30,4	66,5	19,9	77,0
Średnie	76,5	19,3	75,8	22,2	71,3	24,2	49,8	46,7	28,5	65,4	20,9	76,0
Pomaturalne bądź wyższe	71,7	25,6	68,7	29,2	67,8	26,8	45,2	52,7	24,1	71,1	17,8	78,9
Status społeczno-zawodowy												
Inteligencja	70,9	25,1	69,2	27,3	68,7	24,2	39,6	55,1	26,0	69,6	19,4	74,9
Robotnicy	86,8	11,1	84,7	13,2	72,2	25,0	53,5	43,1	36,8	60,4	23,6	73,6
Kupcy i przedsiębiorcy	73,6	21,5	78,5	19,4	73,6	22,9	52,1	45,1	28,5	62,5	13,9	82,6
Urzednicy	85,6	14,4	81,8	18,2	69,5	27,8	61,5	37,4	31,0	66,3	27,8	71,1
Stosunek do wiary religijnej												
Głęboko wierzący	86,4	12,0	89,6	8,8	82,4	12,8	78,4	19,2	37,6	56,0	57,6	40,0
Wierzący	88,6	8,4	89,6	9,0	73,2	23,0	59,9	37,5	34,5	61,1	20,8	75,9
Niezdecydowany	71,7	26,7	68,3	30,6	68,9	29,4	37,2	61,1	16,7	79,4	5,6	92,2
Obojętny	46,7	47,8	40,2	54,3	62,0	30,4	16,3	78,3	7,6	83,7	4,3	92,4
Niewierzący	16,7	81,8	12,1	84,8	53,0	42,4	6,1	92,4	3,0	95,5	1,5	97,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badania PPPiW 2010. Uwaga: W tabeli nie uwzględniono braków odpowiedzi.

Z kolei korelacja czwartej i szóstej praktyki z podstawowymi cechami społeczno-demograficznymi badanych ujawnia, że relatywnie najczęściej są do nich przywiązani: respondenci płci żeńskiej, osoby w wieku emerytalnym, respondenci z wykształceniem podstawowym, urzędnicy i głęboko wierzący. Zwłaszcza praktyka noszenia na sobie symboli religijnych ujawniła największe różnice, bo sięgające od 10,6% (płeć) do 21,9% (status społeczno-zawodowy), w porównaniu z pozostałymi praktykami i zwyczajami religijnymi. Jeszcze większe przy porównaniu głęboko wierzących z osobami indyferentnymi religijnie (62,1%).

Gęsta siatka parafii w dużym mieście daje możliwości swobodnego wyboru kościoła w celu realizacji takich praktyk religijnych, jak udział we mszy św., spowiedź, odpust parafialny, nabożeństwa. W przeciwieństwie do wsi lub małych miast, gdzie mieszkańcy „skazani” są na swój Kościół parafialny, duże miasto dostarcza możliwości wyboru kościoła, który spełnia osobiste oczekiwania wiernych. Z uwagi na to, że zwyczaj ten staje się coraz bardziej popularny (tzw. churching), w narzędziu badawczym postawiono następujące pytanie: *Co Pan/i sądzi na temat uczęszczania mieszkańców Warszawy na niedzielną mszę św. poza swoim kościołem parafialnym?* Za stwierdzeniem *Każdy ma prawo wyboru kościoła, w którym się dobrze czuje* opowiada się 84,7% mieszkańców Warszawy. Korelacja tej odpowiedzi z podstawowymi cechami społeczno-demograficznymi ujawnia, że pogląd taki częściej wyrażany jest przez następujące kategorie mieszkańców Warszawy: osoby deklarujące się jako wierzące (89,8%), respondenci w wieku pomiędzy 18 a 34 rokiem życia (88,6%), inteligencja i urzędnicy (88,5%), osoby z wyższym wykształceniem (86,7%) oraz kobiety (85,4%).

Z kolei za stwierdzeniem *Powinno się chodzić tylko do własnego kościoła parafialnego* opowiada się 5,6% ogółu badanych. Korelacja wyboru tej odpowiedzi z tymi samymi cechami społeczno-demograficznymi pokazuje, że relatywnie najczęściej takie przekonanie występuje wśród takich kategorii badanych, jak: głęboko wierzący (17,6%), robotnicy (13,2%), osoby w wieku 65 lat i więcej (13,1%) oraz respondenci z wykształceniem podstawowym (11,3%).

W zakres kultury religijnej wchodzi również praktyka spowiedzi, którą w tym badaniu połączono z miejscem jej odbywania, a nie jak dotychczas to czyniono w badaniach socjoreligijnych z częstotliwością jej praktykowania. Postawione respondentom pytanie brzmiało: *Czym przede wszystkim kieruje się Pan/i w wyborze miejsca spowiadania?* Przy wyborze jednej z odpowiedzi ze stwierdzeniem *Kościółem (wystrojem, urządzeniem)* zgodziło się 6,7% mieszkańców Warszawy; *Spowiednikiem, np. zakonnikami* 28,6%; *Całodniowym dyżurem w danym kościele* 5,8%; *Poczuciem większej anonimowości* 14,3%. Blisko połowa badanych unikała odpowiedzi bądź wybierała odpowiedź „trudno powiedzieć”. A zatem ważna dla penitentów jest osoba spowiadająca oraz poczucie większej anonimowości ceniąc sobie przy tym możliwość swobodnego wyboru osoby i miejsca spowiadania.

Jednym z przejawów żywotności religijnej, co w naszym rozumieniu jest kolejnym składnikiem kultury religijnej, jest zwyczaj zamawiania intencji mszalnych. Pomiary tej praktyki są prowadzone dość często, gdyż pokazują na ile w świadomości katolików praktyka ta jest obecna a w ich rodzinach kulturowana. J. Mariański oraz L. Smyczek opisując praktyki religijne mieszkańców Warszawy podają, że w roku 2006 zamówiło intencję mszalną 38,1% ogółu badanych (łączy wybór odpowiedzi: w ostatnim miesiącu, przed paroma miesiącami, przed rokiem) (Mariański, Smyczek 2007: 86)².

W niniejszym badaniu postawiono identyczne, co wówczas pytanie, które brzmiało: *Kiedy ostatni raz zamawiał/a Pan/i intencję mszalną?* Rozkład odpowiedzi zawarto w tabeli 3.

Tabela 3. Zamawianie intencji mszalnych według cech społeczno-demograficznych (w %)

Cechy społeczno-demograficzne	Kategorie odpowiedzi							
	Ogółem	W ostatnim miesiącu	Przed paroma miesiącami	Przed rokiem	Przed paroma laty	Jeszcze dawniej	Nigdy	Brak odp.
Ogółem	100,0	6,9	11,8	10,2	15,5	5,4	41,0	9,4
Płeć								
Mężczyźni	100,0	4,7	10,1	8,5	14,2	5,9	45,1	11,5
Kobiety	100,0	8,8	13,2	11,5	16,5	5,0	37,8	7,2
Wiek								
18-24 lat	100,0	2,4	7,2	3,6	4,8	1,8	70,5	9,6
25-34 lat	100,0	3,3	5,7	6,5	9,0	4,1	62,9	8,6
35-49 lat	100,0	6,3	10,3	9,9	15,7	4,5	42,6	10,8
50-64 lat	100,0	6,7	20,0	15,6	20,7	6,3	21,9	8,9
Powyżej 65 lat	100,0	17,1	13,7	13,7	26,3	10,3	9,7	9,1
Wykształcenie								
Podstawowe	100,0	11,3	12,9	16,1	14,5	3,2	37,1	4,8
Zasad. Zawodowe	100,0	8,9	13,1	8,4	16,2	7,9	35,6	9,9
Średnie	100,0	6,3	12,4	9,8	16,3	4,9	41,7	8,7
Pomaturalne i wyższe	100,0	5,7	9,9	10,5	14,2	5,1	44,3	10,2
Status społeczno-zawodowy								
Inteligencja	100,0	6,6	12,8	12,8	13,7	4,8	37,4	11,9
Robotnicy	100,0	6,9	14,6	10,4	16,7	4,2	34,7	12,5
Kupcy i przedsiębiorcy	100,0	8,3	11,8	11,1	21,5	5,6	33,3	8,3
Urzednicy	100,0	8,6	11,8	12,3	19,8	5,3	35,8	6,4
Stosunek do wiary religijnej								
Głęboko wierzący	100,0	20,8	22,4	15,2	13,6	4,8	17,6	5,6
Wierzący	100,0	6,8	13,3	12,6	18,3	5,5	34,8	8,7
Niezdecydowany	100,0	3,3	7,8	5,0	14,4	6,7	53,9	8,9
Obojętny	100,0	1,1	5,4	5,4	7,6	6,5	63,0	10,9
Niewierzący	100,0	-	1,5	1,5	10,6	1,5	74,2	10,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badania PPPiW 2010.

Obecnie, do zamawiania intencji mszalnych w ciągu roku, biorąc łącznie pierwsze trzy odpowiedzi, przynajmniej się 28,9% ogółu badanych, co w porównaniu z rokiem 2006 daje spadek o 9,2 punktów procentowych. A zatem już na tej podstawie można mówić o powolnym zanikaniu tradycji tej praktyki religijnej. Korelacja wyboru odpowiedzi dowodzących wierności tej tradycji (w ciągu roku) z podstawowymi cechami społeczno-demograficznymi pokazuje, że najczęściej są to: osoby głęboko wierzące (58,4%), respondenci w wieku emerytalnym (44,5%), osoby z

wykształceniem podstawowym (40,3%), kobiety (33,5%). Status społeczno-zawodowy nie wykazał zróżnicowania pomiędzy kategoriami badanych osób.

Tabela 4. Pogląd mieszkańców Warszawy na sposób pochówku zmarłych według cech społeczno-demograficznych (w %)

Cechy społeczno-demograficzne	Kategoria odpowiedzi				
	Ogółem	Jestem za pochówkiem tradycyjnym (w trumnie)	Jestem zwolennikiem kremacji	Jest mi to obojętne	Brak odp.
Ogółem	100,0	42,9	25,0	28,6	3,5
Płeć					
Mężczyźni	100,0	40,7	22,9	33,6	2,8
Kobiety	100,0	44,7	27,0	24,6	3,8
Wiek					
18-24 lat	100,0	36,7	26,5	34,9	1,8
25-34 lat	100,0	26,9	31,8	37,6	3,7
35-49 lat	100,0	37,2	26,9	30,5	5,4
50-64 lat	100,0	47,8	22,2	27,4	2,6
Powyżej 65 lat	100,0	70,9	15,4	9,7	4,0
Wykształcenie					
Podstawowe	100,0	58,1	21,0	19,4	1,6
Zasad. zawodowe	100,0	54,5	22,0	22,0	1,6
Średnie	100,0	44,5	23,6	27,8	4,1
Pomaturalne bądź wyższe	100,0	31,3	29,8	35,2	3,6
Status społeczno-zawodowy					
Inteligencja	100,0	33,5	28,2	33,0	5,3
Robotnicy	100,0	57,6	17,4	23,6	1,4
Kupcy i przedsiębiorcy	100,0	46,5	25,0	23,6	4,9
Urzędnicy	100,0	46,5	24,1	27,8	1,6
Stosunek do wiary religijnej					
Głęboko wierzący	100,0	74,4	11,2	11,2	3,2
Wierzący	100,0	50,5	19,8	26,8	2,9
Niezdecydowany	100,0	21,7	38,9	36,7	2,8
Obojętny	100,0	18,5	37,0	41,3	3,3
Niewierzący	100,0	12,1	47,0	39,4	1,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badania PPPiW 2010.

Równie ważnym miernikiem zmieniającej się kultury religijnej, co wyżej opisane praktyki i zwyczaje, są poglądy na temat pochówku zmarłych, do którego w ostatnich latach zmieniło się nastawienie również i w Polsce. Oprócz krajów protestanckich, gdzie kremacja zwłok a następnie pochówek w ziemi przyjęły się już dosyć dawno, także w krajach katolickich ta forma grzebania

zaczyna być coraz bardziej popularna. Warto zaznaczyć, że nie zawsze prochy trafiają do ziemi, gdyż są kraje w których mogą one trafiać do domu bądź być rozsypane w dowolnym miejscu. Polska będąca w kręgu kultury chrześcijańskiej, gdzie tradycyjny sposób pogrzebu wciąż dominuje, staje się również krajem otwartym na zmiany dotychczasowej tradycji a kremacja zwłok budzi coraz mniejsze zdziwienie czy opór. Stąd też w badaniu postawiono respondentom następujące pytanie: *Wiemy, że zmienia się stosunek Polaków do sposobu pochówku zmarłych. Jaka jest Pana/i opinia na ten temat?* Tabela 4 pokazuje rozkład odpowiedzi.

Uzyskany materiał empiryczny dowodzi, że większość badanych opowiada się za pochówkiem tradycyjnym (42,9%), co czwarty jest zwolennikiem kremacji (25%), reszcie badanych jest to bądź obojętne (28,6%) bądź uchyliło się od odpowiedzi (3,5%). Kto zatem jest zwolennikiem kremacji? Z przeprowadzonych korelacji wyboru tej właśnie odpowiedzi z podstawowymi cechami społeczno-demograficznymi wynika, że najczęściej są to kobiety, osoby w przedziale wiekowym 25 – 34 lat, z wyższym wykształceniem, inteligencja oraz obojętni religijnie i niewierzący. Okazuje się, że im wyższe wykształcenie, wyższy status społeczno-zawodowy oraz zwiększający się dystans do wiary religijnej, tym większa otwartość na formę pochówku zmarłego związanej ze spopieleniem ciała.

Francuski socjolog religii G. Le Bras w swoich badaniach socjologicznych wskazywał na powołania kapłańskie i zakonne jako jeden z warunków żywotności religijnej. W jednym ze swoich opracowaniach pisał: „katolicyzm, religia sakramentów i hierarchii, wymaga licznego i oddanego stanu duchownego” (Le Bras, 1983: 303). Niewątpliwie obecność księdza lub siostry zakonnej w rodzinie wskazuje w jakimś stopniu na klimat religijny w domu i stosunek członków rodziny do kościoła instytucjonalnego. Ponadto, głębokie pragnienie poświęcenia się życiu duchowemu, zakonnemu, co wiąże się z głęboką wiarą religijną, wyższym niż przeciętny udział w praktykach religijnych oraz akceptacją kościoła jako instytucji szerzącej wartości religijne, a przy tym znaczne zaufanie do hierarchii kościelnej, dopełniają gamę warunków motywacyjnych wspierających taką decyzję. Odczytywanie powołania do takiego stanu, jako wartości podzielanej i realizowanej w określonej zbiorowości oraz powiązanych z nimi wzorów wychowawczych i obyczajowych, mieściłoby się w zaproponowanej definicji kultury religijnej M. Sroczyńskiej. Z uwagi na to, że dotychczas statystyka powołań wskazuje raczej na środowiska wiejskie, jako miejsce pochodzenia społecznego duchowieństwa bądź to diecezjalnego bądź zakonnego, w niniejszym badaniu postawiono następujące pytanie: *Czy chciałby/chciałaby Pan/i mieć w rodzinie księdza lub siostrę zakonną?* Materiał empiryczny uzyskany tą drogą pozwala również poznać poziom prestiżu, jakim cieszy się osoba księdza lub siostry zakonnej wśród społeczności miejskiej.

Zebrany materiał empiryczny dowodzi, że mieszkańcy Warszawy ostrożnie podchodzą do kwestii powołań, zwłaszcza gdy chodzi o ich rodzinę. Jeśli już wybierają odpowiedź „tak”, to nieco częściej chcieliby by był to ksiądz (32,5%) niż siostra zakonna (26,9%). Z przeprowadzonych korelacji wynika, że w obu przypadkach są to przede wszystkim osoby głęboko wierzące (63,2% wskazań), a ze względu na inne cechy społeczno-demograficzne – osoby w wieku emerytalnym (41,1% wskazań), urzędnicy (36,1%) oraz kobiety (33,4% wskazań). Wykształcenie nie okazało się cechą różnicującą badanych w przypadku księdza (co trzeci badany niezależnie od wykształcenia wybierał odpowiedź „tak”), natomiast w przypadku siostry zakonnej częściej widzieliby ją w swojej rodzinie respondenci z wykształceniem podstawowym (35,5%) niż średnim (24,2%).

Na koniec odnieśmy się do zasygnalizowanej we wstępie zbiorowości osób, w których życiu religia przestała być bądź nigdy nie była ważną wartością. Z uwagi na dość wysoki odsetek takich osób (14,6% ogółu badanych) zasługują na poświęcenie im osobnej uwagi. Są to mieszkańcy Warszawy, którzy określają się bądź to jako indyferentni religijnie bądź niewierzący. Spośród zwyczajów i praktyk religijnych głównie te związane z Bożym Narodzeniem i Wielkanocą są kultywowane przez te dwie kategorie badanych. Na przykład, co druga osoba indyferentna oraz co trzecia niewierząca przed świętami Bożego Narodzenia zaopatruje się w opłatek, a przy tym co trzeci obojętny religijnie idzie sam bądź wraz z rodziną na pasterkę w noc wigilijną. Przygotowując stół wigilijny wielu z nich pamięta o tradycji pozostawienia pustego miejsca dla potencjalnego, spóźnionego gościa. 2/3 indyferentnych religijnie oraz 1/2 niewierzących kultywuje tę tradycję, najprawdopodobniej wynosząc ją z domu rodzinnego. Spośród zwyczajów wielkanocnych 85% badanych – niezależnie od swojego stopnia związku z religią - zasiada wraz z rodziną do śniadania wielkanocnego a przy tym zarówno jedne jak i drugie święta starają się spędzić w domu wraz z rodziną. Chętnie uczestniczą w spotkaniach świątecznych w miejscu pracy, dostrzegając w nich nie tyle może aspekt religijny co integracyjny. I tak, spośród obojętnych 1/2 oraz spośród niewierzących 1/3 składają sobie życzenia bożonarodzeniowe oraz wielkanocne podczas organizowanych przez pracodawcę spotkań świątecznych. Gdy chodzi o pozostałe zwyczaje, co drugi indyferentny religijnie i co piąty niewierzący przyjmuje księdza po kolędzie; w ich domach obecne są symbole religijne, przy czym znacznie częściej u tych pierwszych niż u tych drugich. Pamiętają o życzeniach świątecznych, które składają osobiście bądź przez telefon komórkowy, stacjonarny. Wielu z nich wykorzystuje w tym celu pocztę elektroniczną. Wśród tych kategorii osób 1/3 wyraża opinię o konieczności przygotowywania posiłków i poczęstunków dla osób bezdomnych i ubogich na ulicach miast w dni poprzedzające święta Bożego Narodzenia i Wielkanoc.

Już ta powyższa charakterystyka osób dystansujących się od religii i Kościoła pokazuje, że najprawdopodobniej większość z nich ma za sobą początkową, rodzinną socjalizację religijną. Wciąż są to osoby, które żyją w przestrzeni oddziaływania religii i związanej z nią praktykami i zwyczajami związanymi ze świętami Bożego Narodzenia i Wielkanocą. Jakie są motywacje takich postaw, trudno jest na tym etapie badań wykazać. Możliwe, że są to postawy konformistyczne wobec dalszej rodziny, sąsiadów, znajomych, choć niewykluczone, że przywiązanie do nich oraz ich nastrój sprawiają iż wciąż pozostają obecne w ich przestrzeni prywatnej tak, jak u osób, dla których wiara i religia wciąż jeszcze pozostają ważną wartością.

ZAKOŃCZENIE

W kompleksowym opracowaniu religijności mieszkańców Warszawy z roku 2007 czytamy: „większość praktyk i zwyczajów pobożnościowych stało się częścią etosu społecznego i okazją do zmanifestowania uczuć bardziej rodzinnych niż wyrazem religijnego zaangażowania. (...) Jeżeli nawet pewne elementy oraz treści tradycji i zwyczajów religijnych będą odchodzić w przeszłość, to jednak wiele z nich pozostanie i nie muszą one być traktowane jako mniej wartościowe od tych, które narzuca tak zwana nowoczesność czy ponowoczesność. Nie chodzi tylko o przetrwanie religijnej kultury ludowej, ale także o jej twórczy rozwój tak, by łączyła ona tradycyjne wartości religijne z wartościami nowoczesnego społeczeństwa” (J. Mariański, L. Smyczek 2007: 105).

Do podobnej konkluzji dochodzimy analizując wyniki przeprowadzonego badania przez Polski Pomiar Postaw i Wartości z roku 2009 na temat kultury religijnej mieszkańców Warszawy. Uwzględnione w toku jego realizacji nowe wskaźniki religijności, a raczej pobożności w przestrzeni prywatnej, w postaci dodatkowych praktyk i zwyczajów religijnych, potwierdzałyby w części tak sformułowany pogląd. Przykładem tego są zwłaszcza te spośród nich, które nie nawiązują wprost do świąt religijnych, a dowodzą bliskich relacji z religią. Jednak to główne święta religijne, takie jak Boże Narodzenie i Wielkanoc, pozostają na czele ważnych wydarzeń religijnych trwale obecnych w prywatnym kalendarzu życia mieszkańców Warszawy. Najprawdopodobniej nie tylko ze względu na czas je poprzedzający i wszechobecną komercjalizację tychże świąt, co raczej ze względu na ich rodzinność oraz walor estetyczny i religijno-przeżyciowy. Mimo że obniżają się odsetki autodeklaracji wiary i praktyk religijnych w ostatnich latach wśród mieszkańców tego miasta, to wciąż jeszcze religia znaczy ich tożsamość.

Uzyskany materiał empiryczny skłania dodatkowo do jeszcze jednej konkluzji, mianowicie wskazującej na formowanie się od wielu już lat miejskiej kultury religijnej, którą w stosunku do tej ukształtowanej na polskiej wsi tradycyjnej, trzeba by określić mianem skomercjalizowanej, okrojonej a nawet powierzchownej. Trudno by tu szukać bogatych obrzędów ludowych z akcentem religijnym obecnych jeszcze gdzieś w środowisku współczesnej wsi tradycyjnej. Kontakt z nimi mieszkańcy Warszawy mają już tylko w muzeach, na okolicznościowych wystawach i przy okazji folklorystycznych występów. Wprawdzie dyferencjacja społeczno-kulturowa nie eliminuje zachowań religijnych z życia mieszkańców tego miasta, to jednak wpływa na ich stosunek do samej religii i związanych z nią praktyk i zwyczajów. Codziennosc pokazuje, że jedne są wciąż jeszcze obecne i zdają się nie poddawać procesom modernizacyjnym, o czym była mowa powyżej, inne zaczynają pomału zanikać, jak na przykład te związane z okresem Adwentu czy uroczystością Bożego Ciała. Przyszłość pokaże, na ile wspomniane elementy kultury religijnej będą obecne w życiu mieszkańców stolicy, bo zinternalizowane przez kolejne młode pokolenia, a na ile tylko bagażem, który można w każdej chwili porzucić.

Przypisy:

¹ Badanie zrealizował Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA przy Instytucie Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w roku 2006 na próbie liczącej 750 respondentów.

² Dane pochodzą z badania zrealizowanego przez Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA przy Instytucie Statystyki Kościoła Katolickiego SAC.

Bibliografia:

- BANIAK J. (2004), *Kultura religijna*, [w:] M. Libiszowska-Żółtkowska i J. Mariański (red.), *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, VERBINUM, Warszawa, s. 211-213.
- Encyklopedia religii świata, (2002), F. Lenoir, Y. Tardan-Masquelier, *Zachowania religijne. Wprowadzenie*, DIALOG, Warszawa, s.1951-2059.
- FIRLIT E. (1998), *Parafia rzymskokatolicka w Polsce w okresie transformacji systemowej (Studium socjologiczne)*, ELIPSA, Warszawa.
- GIDDENS A. (2007), *Socjologia*, PWN, Warszawa.
- GOODMANN N. (1997), *Wstęp do socjologii*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- HOUTART FR. (1962), *Społeczne i religijne oblicze wielkich miast Europy Zachodniej*, [w:] Fr. Houtart (red.) *Socjologia religii*, Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK, Warszawa, s. 99-121.
- KŁOSKOWSKA A. (1999), *Kultura*, w: *Encyklopedia socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa, s. 99-110.
- LE BRAS G. (1983), *Badanie żywotności katolicyzmu francuskiego*, w: *Socjologia religii. Wybór tekstów*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków, s. 301-313.
- MARIAŃSKI J. (2001), *Praktyki religijne o charakterze pobożnościowym*, [w:] W. Zdaniewicz (red.), *Religijność Polaków 1991-1998*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, s. 100-115.
- MARIAŃSKI J. (2004), *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- MARIAŃSKI J., SMYCZEK L. (2007), *Praktyki religijne* [w:] W. Zdaniewicz, Sławomir H. Zaręba, T. Zembrzuski (red.), *Religijność mieszkańców Warszawy*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa, s. 77-105.
- NOWICKA E. (1997), *Świat człowieka – świat kultury*, PWN, Warszawa.
- OLECHNICKI K., ZAŁĘCKI P. (1997), *Kultura*, w: *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń.
- PIWOWARSKI W. (1977), *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa.
- PIWOWARSKI W. ZDANIEWICZ W. (1998), *Socjologia religii*, [w:] Z. Krawczyk i K. Sowa (red.) *Socjologia w Polsce*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Rzeszów, s. 309-328.
- SROCZYŃSKA M. (2000), *Fenomen religijności ludowej w Polsce – ciągłość i przeobrażenia*, [w:] W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski (red.), *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa.
- SZTOMPKA P. (2002) *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- SZACKA B. (2003) *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- ŚWIĄTKIEWICZ W. (2009) *Praktyki religijne w kulturowych kostiumach* [w:] S. H. Zaręba (red.), *Socjologia życia religijnego w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, s. 209-234.
- TURNER J. (1998) *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- ZARĘBA S. H. (2004) *Socjalizacja religijna*, [w:] M. Libiszowska-Żółtkowska i J. Mariański (red.), *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, VERBINUM, Warszawa, s. 370-374.

ZARĘBA S. H. (2007) *Postawy wobec wiary religijnej i postrzeganie duchowieństwa*, [w:] W. Zdaniewicz, Sławomir H. Zaręba, T. Zembrzuski (red.), *Religijność mieszkańców Warszawy*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa, s. 33-58.